

Звонимир КОСТИЋ

ЈЕФИМИЈА

Деспотици Јелени, потоњој монахињи Јефимији, судбина као да је прво даровала сву земаљску срећу и све благодети које једно људско биће може да пожели: била је кћи угледног властелина у држави цара Душана, кесара Војихне. Памтила је цара, сјај његове свите и владавине. (Њен отац био је у царевој пратњи приликом посете Светој Гори 1346. године.) Удала се за Угљешу Мрњавчевића, који се брзо уздигао (са братом Вукашином) за истинског владара у јужним областима српског царства, наспрам немоћног младог цара Уроша и Душанове удовице, монахиње Јелисавете. Деспот Јован Угљеша и деспотица Јелена добили су сина; Сер, престоницу ове јужне српске државе на развалинама великог Душановог царства, Јован Кантакузин назива »великим и дивним градом«. Сер је био средиште митрополије и у кругу деспотичином кретале су се не само црквене личности, већ и људи од пера (каква је била угледна породица Педијасима). Живот је младој деспотици Јелени морао да изгледа велелепан, богат, смислен.

Потом је на ову сироту жену судбина послала све несреће које могу да задесе једно људско биће: сваку нову тежу и мучнију од друге. Умро јој је отац, потом син, дете млађе од четири године (»млади младенац«); у боју код Черномена 26. септембра 1371. године погинуо је њен муж, деспот Јован Угљеша; изгубила је породицу, поседе, приходе, државу, друштвени дигнитет. По обичајима средњег века замонашила се (није познато када), и дошла у државу кнеза Лазара, који јој је пружио уточиште. Од младе владарке постала је удовица, избеглица, прогнаник: сирота монахиња. Али ни ту није био крај страдања: у Косовској бици 1389. године нестало је и њеног заштитника, кнеза Лазара.

Чини се да је у деценији после боја њен утицај на кнегињу Милицу морао да буде веома велики: Јефимија је вероватно учествовала у свим важним државним одлукама: Константин Филозоф хвали Јефимијину мудрост и речитост (»ва многих глаголах и вештех мудрејшија сушти«); Милица (тада већ монахиња Јевгенија) држала је Јефимију у свима тешким и мучним, преломним државним питањима (најпресуднија су била однос према Турцима и супарничкој владарској породици Вука Бранковића, који очигледно није показивао лојалност према кући Лазаревића после косовске битке) »као неку кулу и помоћ«. Године 1398, у

мучној мисији коју су предузеле две монахиње да оправдају младог Стефана Лазаревића, будућег деспота, који је био на двору султана Бајазита оптужен за неверство и планирану издају, посебно се истакла Јефимија. Како је било овој умној жени, сада, у убогој монашкој ризи, да хода градом у коме је пре скоро тридесет година била господарица (Сер), и да у оним истим, некада њеним палатама моли за милост Бајазита и Турке, који су јој уништили сав земаљски живот, и све у том животу, може само да се замисли. Према Григорију Цамблаку овај долазак Бајазиту у Сер две монахиње и удовице, поред оправдања за Стефана Лазаревића, имао је и још један циљ: измољење и пренос моштију свете Петке, из Трнова у Србију. Султан је то великодушно допустио, видећи у томе чину само верске мотиве. Али Јефимија и монахиња Јевгенија су имале нешто друго у виду: света Петка је, наиме, хришћанска Деметра, заштитница земље, свих усева и плодова које даје земља. Себри у Србији који су у овим ратним временима бежали са земље, нагло су престали да то чине, када су мошти свете Петке приспеле у моравску Србију. И у овој, наизглед потпуно верској акцији, видимо мудрост несрећне удовице деспота Јована Угљеше.

Не зна се када је монахиња Јефимија умрла. Последњи помен о њој налазимо у једној повељи деспота Стефана Лазаревића, који је назива деспотицом, госпођом и мајком. Примила је велику схиму и променила име у Јевпраксија: сматра се да је последње године свог живота провела у манастиру Љубостињи, задужбини кнегиње Милице, у којој је после Косовског боја замонашен велики број удовица, српских племкиња, чији се мужеви нису вратили из ове, за Србе најсудбоносније битке. (Предање каже: у току само једног јединог дана замонашење је тражило три стотине жена.)

Монахиња Јефимија оставила је три записа које данас читамо као поезију и које спадају у најзначајније странице српске средњовековне књижевности. То су, заправо, »приношенија«, дарови, који у себи садрже и речи које је дародаваатељка написала. Први од њих »Туга за младенцем Угљешом« (наслов е овим текстовима дао је др Ђорђе Трифуновић), уписан је у двоструку дрвену иконицу, даровану манастиру Хиландару. У двема синтаксичким целинама Јефимија казује о свом дару — иконици, обраћа се Христу и Богородици; у молитвену књижевност која је према византијској традицији увек у општим местима, Јефимија уноси дирљиви лични тон: смрт коју је угледала на својим родитељима и на своје сину, на онима који су њу родили и на ономе кога је она родила (»на рожданих ме и на рожденом от мене младенцу«) треба да је вазда подстиче на бригу о одласку њене властите душе, тј., о њеној сопственој смрти; она међутим, не може као хришћанка да суздржи бол због губитка сина јер је на то нагони њена властита материнска природа.

Други Јефимијин запис на завеси за царске двери (средњи део иконостаса), намењен поново Саборној цркви у Хиландару, извезен је »златном и сребрном жицом и свиленим концем плаве, малинове, смеђе и црне боје« (Лазар Мирковић). Иако се у основи овај текст позива на речи Симеона Новог Теолога и Симеона Метафраста, Јефимија овде с укусом и осећањем мере »развија опште лично осећање грешности уоби-

чајено у чину причешћа» (Ђорђе Трифуновић); завеса је имала функцију управо у оквиру тог чина.

И, коначно, у време непосредно пред битку код Ангоре, када су Стефан и Вук Бранковић као Бајазитови вазали отишли преко мора да се боре, Јефимија је саставила *Похвалу* кнезу Лазару. У првом делу тог текста, у духу већ установљене посткосовске традиције, Јефимија велича »новог мученика« кнеза Лазара, који је својом смрћу на бојном пољу постигао двоструки подвиг: оставио је »пропадљиву висоту земаљског господства« и »сјединио се са војницима небеског цара«. »И тако две жеље постигао јеси: и змију убио јеси и мучења венац примио јеси од Бога«.

У средишњем делу *Похвале*, молителка тражи од кнеза да се заузме и од Бога измоли помоћ за своја чеда. Јефимија наводи редом имена светих ратника: Георгија, Димитрија, Теодора Стратилата, Теодора Тирона, Меркурија и Прокопија: они треба да буду од помоћи Лазаревим синовима који су са Бајазитом кренули у битку против Тимур Ленка.

У последњем, трећем делу, Јефимија се мртвоме кнезу захваљује на његовој доброти: он је њу, странкињу, примио и исхрањивао »изобилно«; сада га моли да је поново исхрани и да утиша »буру љуту душе и тела мојега«. Страшна глад и несрећа које су дошле на Балкан са Османлијама, о чему пише неку депенију раније монах Исаија, појављују се и у Јефимијиним речима: мотив телесне и душевне буре, и прехрањивања, долази из убоге, гладне стварности у којој монахиња везе свој покров.

Само су античка Грчка и Византија имале песникиње и списатељице (Сапфо, VI век пре н.е., Касија, IX век, Ана Комнина, XII век). Јефимијина три записа спадају у прва остварења жена-писаца на европском тлу: Француска ће, нешто касније, добити литерарну парњакињу Јованке Орлеанке, поетесу Крестину де Пизан (1362-1430), а средњовековна Русија своју песникињу: кнегињу Јевдокију, удовицу кнеза Димитрија Донског.